

HACI BAYRAM-I VELİ'Yİ HAZIRLAYAN TARİHİ VE TASAVVUFİ ZEMİN

Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL

(Gazi Üniversitesi)

Türk tarihinin umûmî seyri incelendiği zaman görülecektir ki, Türklerin hayatı daimâ, Batı'ya doğru bir akış içinde geçmiştir. Sanki «İlahî bir Takdir»i yerine getirmek için, bir çok siyasî, coğrafi ve tarihî şartlar Türkleri batının cazbesi ile, at üstünden indirmemiş adım adım, dalgalar halinde «Güneşin doğduğu» ana kaynaktan, batıya, «Kızıl Elma»ya doğru çekmiştir. Tarihin ilk çağlarından beri, Asya'nın içlerinden yola çıkan Türkler, Hazar'ın güneyinden ve kuzeyinden doğru olmak şartıyla iki koldan ilerlemişler; bunlardan, güney yoluyla gelenler; İslâmiyet'in ilk yüzyıllarındaki ihtişamıyla karşılaşmışlardır. Daha önceleri umûmî olarak «Gök Tanrı» adındaki millî; kısmen de diğer kavimlerden aldıkları Budizm, Maniheizm, Karaim ve Mesturîlik gibi dinlere inanan Türkler, İslâmiyetle karşılaştıklarında, daha sonraları bayraktarlığını yapacakları bu dini incelemek lüzumunu hissetmişlerdir.

Tarihî kayıtlara göre; «Milâdi VII. asrın ilk yarısında Ceyhun Nehri'ni geçmek ve aşağı Türkistân'ın (İslâmî kaynaklarda Maverâü'n-Nehr) iç kusunlarına doğru ilerlemek isteyen Arap ordularını durdurmak ve onları Ceyhun Havzası'na sokmamak için harekete geçen Türk Hâkânı ile Ahnef b. Kays'ın ilk defa Merv er-Revz' de karşılaşmaları (642 - 22) bir tarafa bırakılacak olursa, eski Türklerle Araplar arasında ilk siyasî, ya da sosyal ve kül-

türel münasebetlerin hangi çağlarda ve nasıl bir ortamda başladığı hakkında henüz kesin bir kanaat arz edemeyiz. Bununla beraber İslâmiyet'den önce Hunlar ve Sakalarla birlikte Anadolu'ya gelen bir kısım Türkler'in bulunduğu fikrine itibar eden görüşe göre, bazı Türk kavimleri ilk defa Anadolu'da İslâmiyet'le tanışmışlardır (1). Türk - Arap münasebetlerinin, Hz. Peygamber ve dolayısıyla İslam Dini'nin ortaya çıkmasından çok daha önce, ilk defa Sasani ordularında çarpışan Türkler'le başladığı söylenebilir de, Cahiliye devri Arap şiirinde Türkler'den ve Türk kahramanlığından bahsedilmiş olması, bu temasları çok daha önceki devirlere kadar götürmektedir.» (2) Kütüb-i Sitte'deki Türkler üzerine söylenmiş sahih hadis metinleri incelendiğinde (3) görülecektir ki, ta Hz. Peygamber zamanında bile Türklerle Müslümanlar arasında da sıcak bir ilgi kesin olarak mevcuttur. Hatta Peygamberimizin «Türkler size dokunmadıkça, siz de Türkler'e dokunmayınız.» hadisi dikkate alınırsa, geniş bir zamanı muhtevî bu hadis, Türk ırkının istikbâline dâir mucize kabilinden addedilebilir.

(1) A. Güzel - Ş. K. Seferoğlu, Türk Millî Kültüründe Babalar, (basılmamış tebliğ)

(2) Zekeriyâ Kitapçı, Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler (T. Dünyası Araştırmaları), sayı : 43, İst. 1986, s. 6 (Bu makale aynı isimle 1986 da İstanbul, kitap haline geldi.)

(3) Bu hadisler için bkz., Z. Kitapçı, a.g.e., Sayfa : 1 - 109.

Bu hadislerdir ki, Arap Müslümanları, ilk zamanlardan beri Türkler'e karşı iyi niyetli olarak şartlandırılmış oluyorlardı.

Ebu Davud'un kaydettiği bir hadis metnine göre, bu hadis Nuaym b. Hammad tarafından daha ayrıntılı verilmiştir Türkler'in batıya yapacağı üç büyük sefer söz konusu edilmekte ve hadisin son cümlesi «Nefsini yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, Türkler (çok yakın bir gelecekte) atlarını Müslüman mescidlerinin direklerine bağlayacaklardır» (4) şeklinde geçmektedir. Şüphesiz Türk milletinin Müslüman mescidlerine at bağlaması çok hayırlı bir iş olmuştur. Hz. Peygamber'in buyruğu olan bu mucizevi hareket yavaş yavaş gerçekleşmeye başlamış VII. yüzyılın sonlarında ferdi, VIII ve IX. yüzyıllarda boy, kabile ve obalar halinde ve nihayet X. yüzyılda bir Türk Devleti'nin İslamiyet'i seçmesi ve «Türk - İslam Devleti»nin kurulması ile neticelenmiştir (5). Türkler'in ihtida mes'alesi de ayrı bir konu teşkil eder. Gerek doğu ve gerek batı şarkiyatçıların, çeşitli eserlerinde ifade ettikleri gibi Türkler'in İslamiyet'i seçişi, kılıç zoruyla olmamıştır. Orta Asya'nın bu cihangir milleti, Bilge Kağan'ın veziri Tonyukuk'un da Abideler'de açıkça belirttiği gibi, statik, ruhban, içe dönük bir din ile kaybolup gitmemek için, denedikleri bir kaç dinden vazgeçmişler, vazgeçmeyen küçük gruplar ise, asıllarını kaybedip gitmişlerdi. Halbuki İslam'ın hem ruhi cephesi, hem de sosyal bir cephesi vardı. Hülâsâ, İslamiyet, dinamik bir din idi. Türk millî ruhuyla tamamen uygunluk arzeden bu hayat nizamı, cihangir yaradılışlı Türkler'in yaradılışına pek uygun gelmiş ve tetkik edildikten sonra bu âlem-şümûl dini kabullenmişlerdi. Şu da var ki, eski Türk Dini inancı (Gök Tanrı Dini) esasen vahdet prensiplerine uygun idi. Fakat, İslâmiyet'in uluhiyyet anlayışı, insan şuurundan doğmuş olan Gök Tanrı dininin uluhiyyet anlayışından tabii ki, daha mükemmel olacaktı. İşte, bu ve benzeri sebeplerle Türkler, İslam'ı benimsemiş, âdeta bayraktarlığını yaptıkları bu dinle milliyetlerini birleştirip bu dinin içinde ihyâ olmaya başlamışlardır (6).

Son zamanlarda yapılan bazı araştırmalara göre, Orta Asya Türklüğü'nün İslamiyet öncesindeki dini, ile, İslâmiyet arasındaki kuvvetli benzerlikler, araştırmacıları, Türkler'in eski dininin «Haniflik» olduğuna dair bir seve sürüklemiştir. Bu görüşün de, bir çok haklı olduğu noktalar vardır. Fakat, eldeki bilgilerin yeni kaynaklarla takviye edilmesi elzemdir (7).

Bu hülâsâdan sonra, Türkler'in güney yolundan gelerek İslâmiyet'i seçen gruplarının, özellikle Maverâü'n-Nehr çevresinde güçlü bir teşkilat kurduklarını görüyoruz. Hatta «Samerra Devri» diye bilinen (836-82) yılları arasında Abbasi Halifesi'nin en güçlü destek olarak gördüğü Türk birlikleri, Abbasi Devlet Teşkilatında nüfûzunu artırıyor, bir yandan da İranilerle mücadele ediyordu. Bu arada Müslümanlarla Bizanslıların aralarında geçen tarihi savaşlarda Türkler'in de bulunduğu tarihî bir gerçektir (8). Bu tarihi hadiseler bir yana, Türk ve İslâm tarihinde en önemli hâdiselerden biri Karahanlıların X. yüzyılda İslamiyet'i resmen kabul etmeleridir. Bu büyük hadiseden sonra Türkistan'dan Doğu Anadolu'ya kadar siyasi ve kültür tarihimizin rengi tamamen değişik bir durum arzeder.

Konumuz itibariyle Hacı Bayram-ı Veli'yi hazırlayan sebepler üzerinde duracağımız için, bu devirde Horasan ve

(4) Geniş bilgi için bkz. Kitapçı, a.g.e., s. 40.

(5) Bu meseleler için bkz. H. Dursun Yıldız, İslamiyet ve Türkler, İst. 1980, ve yine bkz. I. Hamî Danişmend, Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu?, Konya 1978, (ikinci baskı), s. 61 vb...

(6) Bu meselelerin izahı için bkz. I. Hamî Danişmend, a.g.e., Brockelmann, Histoire des Peuples et des Etots Islamiques, 1949 — Paris s. 149-150; Prof. Dr. Hakkı D. Yıldız, İslâmiyet ve Türkler, İst. 1980 vb...

(7) Bu konu için bkz. Şaban Kuzgun, «Hanifilik» ve Vehbi Ecer, «Eski Türkler'in Dini Hanifilik İdi», 1978'li sayılarda Töre Dergisi, (Sayı 142 Yıl 12, Mart 1983 s. 73-75) Dr. Vehbi Ecer, «Türklerin Eski Dini», Töre Dergisi, sayı 139, yıl 12, Aralık 1982, s. 33 v.d., Dr. Vehbi Ecer, «Eski Türklerde Vandaniyet» Töre Dergisi, sayı 140, yıl 12, Ocak 1983 s. 62 v.d., Dr. Vehbi Ecer, «Türklerin Eski İnanışlarında İlahî Din İzleri», Töre Dergisi, sayı 141, Yıl 12, Şubat 1983, s. 62 v.d.

(8) Geniş bilgi için bkz. H. D. Yıldız, a.g.e., s. 133 vd.

havalisinin tasavvufî yapısını incelemek gerekir. Bir çok kültür hareketinin merkeziliğini yapan Horasan, sûfi hareketlerinin de önemli bir merkeziydi. Maverâü'n-Nehr İslâmlaştıktan sonra sûfilik cereyanı, Türkistan'a da girmiştir. Hicrî III. yüzyılda sûfilerle dolu olan Hemadan, Nişabur ve Merv gibi, IV. yüzyılda da Buhâra ve Fergana'da mutasavvıflar çoğalmıştır. Bu gelişmeler sırasında, Fergana Türkler'i, kendi şeyhlerine «Baba» adını vermişlerdir. Daha önce Horasan'a gelen Türkler arasından «Mehm'et (Muhammed) Ma'suk» ve «Emîr Ali Abu» (9) gibi bazı tanınmış sûfiler yetiştirmiştir. Böylece Türkler arasında sûfilik cereyanı hızla yayılmış, Buhara, Semerkand ve Kaşgar gibi İslâm Merkezinden gelen dervişler göçebe Türkler arasına yayılmış ve onlara yeni fikirler götürmüşlerdir. Bu dervişler, Türk halkına umumiyetle şiirle yaklaşıyorlar, Allah rızası için iyilikte bulunmaya davet edip (10) zühd ve takvayı öğretiyorlardı. Böylece medrese - tekke - halk kültür bütünlüğünü tesis ediyorlardı. Eski ozanların yerini dolduran bu «Baba» veya «Ata»lardan ilk bilinenleri «Arslan Baba», «Korkut Ata» ve «Çoban Ata» isimleriyle maruf sûfilerdir (11). Bu ilk bilinen Türk sûfilerinin kimlikleri hâlâ rivayetlerden ibarettir. Fakat, bunlar arasından öyle bir sûfi çıkmıştır ki, yüzyıllarca tesirini, manevî nüfuzunu koruyarak Türk Milleti'nin âdetâ fikir dünyasını tek başına ihyâ etmiştir. Bu, Hoca Ahmed Yesevî ki, Türk - İslâm tasavvufunun tefekkür yapısını halis Türkçe ile yazdığı şiirlerinde ortaya koymuş, yüzlerce talebesiyle uyandırdığı manevî çerâğ, yakdığı ocaklarla İç Asya'dan Balkanlar'a kadar ulaştırmıştır. Gerek hayatında, gerekse vefatından sonra bir çok kerâmetler gösterdiğini menkıbelerinden öğrendiğimiz Hoca Ahmed Yesevî'nin şöhreti, bütün Türk - İslâm Dünyası'na yayılmıştır. Bilhassa Cengiz istilası esnasında Harzem, Horasan ve Azerbeycan yoluyla Anadolu'ya gelen Yesevî halifeleri, Türk Milleti, nin İslâmiyeti bir «Gönül Dini» olarak sevmelerinde ilk ve tek müessirdir (12). Ahmed Yesevî'nin «Hikmet»leri de konumuz açısından önemlidir. Onun millî tarz

ve şekil ile sufiyâne hikmetleri dile getiren manzumeleri, daha sonra bir Yunus tarzının doğmasında ve dolayısıyla Anadolu Türk sûfilerinin ilahilerinde esas mayayı teşkil eder. «Baba»ların millî kültürümüzdeki ve Anadolu Türk Tarihindeki yeri ve önemi iki ayrı inceleme konusu olarak tarafımızca incelenmiş ve yayına hazırlanmıştır.

Türk tarihinde «Horasan Erenleri» adıyla bilinen bu ilk erenler, şüphesiz Ahmed Yesevî'nin kaynağından beslenmişlerdir. Bu erenlerin bir çoğunu bilahare Anadolu topraklarında görüyoruz ki, yukarıda belirttiğimiz gibi, Anadolu'daki Horasan menşe'li Baba ve Dervişlerin tesbiti gerçekten derin bir incelemeye namzet konulardan olduğu için biz bu incelemeyi başlatmış bulunmaktayız (13).

1071 Malazgirt Muharebesiyle açılan Doğu Anadolu kapısı ve sonra güçlü bir devlet olarak yeşeren Büyük Selçuklu Devleti, Batılı güçleri telaşa düşürürken, bilhassa 12. yüzyıldan sonra meydana gelen siyasi gelişmelerle daha da güçleniyor, neticede Anadolu içlerine doğru yol alıyorlardı. 14. Yüzyılın başlarına kadar korunmuş olan Selçuklu Devleti, malum tarihi sebeplerle yıpranmış ve dağılan Türk birliği beylikler haline dönüşmüştü : Bu beyliklerin zikre değer olanları şunlardır: Ertena Oğulları, (Kayseri ve Sivas, 1335 - 1381); Kadı Burhaneddin Beyliği (Sivas 1381 - 1389); Saruhan Oğulları Beyliği (Manisa ve Civarı 1300-1410); Karesi Beyliği (Balıkesir, 1300 - 1336); Aydın Oğulları Beyliği (Aydın, 1300 - 1403); Menteşe Oğulları (Muğla, 1300 - 1425); Germiyan Oğulları Beyliği (Kütahya, 1300 - 1428); Karaman Oğulları Beyliği (Konya - Karaman, 1256 - 1487); Candar Oğulları, İsfendiyar Oğulları (Kastamonu 1292'den Fatih Devri'ne kadar); Bunlardan başka Rama-

(9) Bkz. F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 19.

(10) Köprülü, a.g.e., s. 19.

(11) Bkz. N. Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. I, İst. 1971 s. 276.

(12) Yesevî için bkz. Köprülü, a.g.e.; Kemal Eraslan, Divan-ı Hikmet'den Seçmeler, Ankara 1983

(13) Abdurrahman Güzel, Türk Millî Kültürü'nde «Baba»lar.

zan Oğulları, Dulkadir Oğulları, Teke Oğulları, İzmir Oğulları ayrıca Eyyubî Türk Devleti'nin yıkılışı ile ortaya çıkan beylikler (14) gibi irili ufaklı bir çok beylik daha mevcuttur.

Gerek Selçuklu Türk Devleti ve gerekse beylikler devrinde meydana gelen siyasi karışıklıklar bir yana bırakılırsa, genel olarak denilebilir ki, bütün bu Türk birliklerinin ortak bir yönü vardır : Millî kültürü koruma, İslâmiyet'i yaşama ve yayma fikrinde hemfikir olan bu devlet teşkilâtları aynı zamanda İslâmiyet'i yıpratmaya yönelik bâtil mezheplerle mücadelede de ortak bir tavır takınmışlardır : Özellikle «Anadolu Selçuklu Devleti, dîni siyaset hususunda Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun an'anelerine sadık kalarak Sünniliği ve Abbasi taraftarlığını muhafaza etti; Devlet nüfuzu altındaki şehirler çoğunlukla Sünnî, hatta Hanefî muhiti olarak kaldı. Buralardaki medreseler ve 13. asırda artık çoğalmaya başlayan bir takım tarikatlar umumiyetle bu temayülü muhafaza ve takviye ettiler. Sühreverdî, İbnü'l-Arabî, Sadrettin Konevî, Mevlânâ gibi büyük sûfîlerin neo - platonicien nazariyelerini ve pantheiste temayüllerini Hüsn-i Telakkî eden bu serbest şehir muhiti yakın şarkın o devirdeki sair İslâm merkezleriyle mukayese edilemeyecek derecede taassuptan uzak olmakla beraber sünnî şekillerini daima muhafaza etmiştir.» (Bu hususun ileride Osmanlılarda da görüleceğini daha sonra ele alacağız) (15).

Gerçek şu ki, 13. asırda Yesevî dervişleriyle beraber Anadolu'ya gelmeye başlayan ve bir çok kolları mevcut olan ikinci bir grup daha vardır. O da Şîâ mezhebine dahil olan bir grup kişiyle birlikte Kalenderiyye, Haydariyye mensupları da bu ikinci gruba dahil edilebilir. -Köprülü'ye göre heterodoxe- bir mahiyet arz eden bu bâtiniler zümresi saf Müslümanlığın batıl fikirlerle yıpranmasını isteyen müsebbibler zümresi olarak değerlendirilebilir. Bu batıl propagandacılar «şehirden ziyade köylerde ve göçebeler arasında müsait bir zemin buluyorlardı. Babâiler kıyamının âmilleri (16) olan Türkmen Babaları, şüphesiz birbirine çok hulûl etmiş olan bu (Alevî) zümrelere

mensup ve eski Türk Şamanlarına (17) benzeyen Türk dervişleri idi. Moğol istilasından sonra yakın Şark İslâm memleketlerinde Suriye, Mısır - Memlûk İmparatorluğu'nun mutaasıp sahasında gayr-i Sünnî tarikatların fevkalade fazlalaştığı tarihi bir gerçektir (18).

Fakat, yukarıda belirttiğimiz vechile, İslam şeriatının koruyucu kal'ası addedebileceğimiz Selçuklu Türkleri bünyesindeki mutasavvıflarla, (mesela; Fahreddin-i İrakî, Evhaddedin-i Kirmanî, Konevî ve Mevlâna) bu bâtil tarikatların gelişmesini kısmen önleyebilmiş, hiç olmazsa güçlü bir alternatif olarak karşı koyabilmiştir. Esasen gayr-i Sünnî görünümündeki Türkmen mutasavvıflarının kaynağı da Ahmed Yesevî gibi güçlü bir pîre kadar uzanır. Ne var ki, bu bâtil yollara kapılan tasavvuf ehli İran sahasından geçerken yakalandıkları bâtinî temayülardan sıyrılmayarak, «sünnî-şer'î» tasavvufî yapının muazzam ahengini bozma cesaretini göstermişlerdir. Tabiidir ki, bunun neticesinde Anadolu Türklüğü'ne sıçrayan bâtinî fikirler, sosyolojik ve psikolojik bir gerçek olarak taraftar bulabilmiştir. «Anadolu'da Kızılbaşlık cereyanının ve buna muvâzî olarak, rengi ve hüviyeti karanlık bir melâmet fikrinin basit halk tabakaları arasında kesif taraftar bulması, insanları dinin kayıt ve şartlarından âzâde tutan bir hürriyet vadederek, şeriâtın haram kabul ettiği fiilleri mübah telakkî etmesi ile izah olunabilir.» (19) Halbuki, ta başlangıçta, Yesevî devrinde ve sonrasında Türklük saf ve samimi Müslümanlığı, Sünnî bir yaşayış tarzını şerefli ve kudsî bir görev diye gönlüne sindirmiş idi.

(14) Nazmî Zevgen, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Devletleri Tarihi Osman Turan.

(15) F. Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, İst. 1986, (2. bas.), s. 161.

(16) F. Köprülü, A.g.e., s. 168.

(17) Babâiler Kıyamı için bk. A. Y. Ocak, Babâiler.

(18) Alevî-Bektaşî Türk zümreleri ile Sünnî-Türk zümrelerinin Türk millî kültür zemininde ele alınmasını önemine ve millî kültür politikamızdaki yerine dair bkz. A. Kurtkan, M. Eröz'e göre Alevî-Bektaşî Zümreler, TDAY, sayı: 44, s. 15-45, İst. 1986.

(19) Samiha Ayverdi, Abide Şahsiyetler, İst. 1986, s. 4-5.

Şurası da ilahî bir takdirdir ki, İran sahası dışında yaşayan büyük Türk birliklerinden ve özellikle Anadolu'daki Türk Devletlerinden hiç biri, Horasan'da yakılan bu kutsal çerağı söndürmemiş, aksine yüce dinî en gerçek şekliyle yaşatmaya gayret göstermiştir. Büyük velilerin tasavvuf normlarını açıkladıkları eserleri üzerinde yapılacak olan küçük bir tahlil çalışması bile bu düşüncemizi doğrulayacaktır.

Bu mevzûda şunu belirtmek gerekir; Anadolu'daki bâtinî-tasavvufî, akımlarla, Sünnî çevrelerin çatışması şeklinde gelişen ve bir çok siyasi çatışmalarla son bulan bu mücadele, 12. yüzyıla kadar uzanmakta ise de, genelde 13. asırda yoğunluk kazanmaktadır. Bu yüzyılda Selçuklu Devleti'nin siyasi buhranlarından da faydalanarak Türklerin arasına yayılan batınî zümreler en eski inanç sistemlerinden kabalist, budist, ateşperest (vs.) inançlardan elde ettikleri bir fikri, şüphesiz Anadolu'da yaymayı başarmışlardır. Seneler sonra Yavuz Sultan Selim'i Çaldıran seferine çıkaracak ve iki taraftan kardeş kanının dökülmesine yol açabilecek olan bu mesele, aslında İslâmiyet'in kendi içinde gelişen ve temeli Hz. Hüseyin-Muaviye çatışmasına kadar götürülebilecek olan en önemli meselelerden birisidir.

Bir tezatlar asrı olarak değerlendirebileceğimiz 13. Yüzyıl Anadolu'su, bir yandan siyasi buhranlara sahne olurken, diğer yandan kültür faaliyetlerine aralıksız devam etmiştir. «Türklerin umumî tarihinde XIII. yüzyılı büyük bir buhran ve intikal asrı olarak kabul edebiliriz.» diyen Köprülü, tesbitinde ne kadar haklıdır. Zira, «Bir taraftan İran tesiri herşeyde âzâmi nüfuzunu gösterirken, diğer tarafta Selçuklular'ın temsil ettiği Türk siyasi hakimiyeti, Moğol nüfuzu altında kesin bir mahkumiyet şekline girdiği halde, diğer tarafta daha sağlam ve daha taze siyasi teşekküllere meydan verecek yeni yeni âmillerin faaliyetine şahid oluruz.» (20) Aslında bütün bu sancılar, genç bir devlet teşkilatının yeni bir laik Türkiye'nin habercileri gibidir. Çünkü XIII. yüzyılın bu siyasi karmaşıklığı ve Anadolu Türklüğü'nün Moğol akımlarına maruz

kılması, her şeyden evvel millî birlik ve beraberlik fikrinin yeniden teşekkülü için faydalı olmuştur. Hele tasavvuf cereyanının yeniden filizlenmesi, devrin buhranlarıyla yakından ilgilidir. Bu devirde klâsik Arap ve Acem sufilerine âit eserlerin tercüme ve şerhlerinin, şehir muhitlerine yayılması, Moğollar'ın Anadolu'ya kadar sürdükleri Türk dervişlerinin yaygınlaştırdıkları «Hikmet» tarzı, halkın yeniden düşünmeye başlaması demektir. Mevlâna, Sultan Veled, Ahmed Fakih ve buna ilaveten Yunus Emre gibi mutasavvıflar gerek Farsça ve gerekse sade Türkçe ile mükemmel bir fikir potansiyeli yaratmakta idiler. Özellikle bir Yesevî muakkidi olarak değerlendirilebilecek Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal Türk tefekkür tarihinde, eşi ve benzeri bulunmayacak bir vazifenin icrasını gerçekleştirmişlerdir. XVIII. yüzyılın bu fikrî-tasavvufî faaliyetleri, Beylikler Döneminde de aynen devam ederken, devrin üç büyük tarikatının Mevlevîlik, Rifailik ve Halvetilik olduğunu görmekteyiz. Hemen belirtelim ki, Hacı Bayram'ın mensubu olduğu Tarikat-ı Halvetiyye, işte bu yüzyılda (XIII. y.y.) Ali Yusuf Halvetî tarafından, Niğde'de açılan bir tekke ile Anadolu içlerine kadar gelmiş, özellikle Ahî teşkilatının kurulmasında mühim bir rol oynayarak, şehirlerde yayılmaya başlamıştır (21).

Türk sûfi literatürüne «Abdalân-ı Rûm» diye geçen ve haklarında ilk derli toplu bilgiyi veren Âşık Paşazâde tarafından «Anadolu Gazileri, Anadolu Ahileri, Anadolu Abdalları, Anadolu Bacıları» diye dörde ayrılan (22) Anadolu sûfileri, Anadolu Türklüğü'nün tarihinde her bakımından ilk incelenmesi gereken bir grup teşkil etmektedir. Bu Horasan mayalı erenler, bir devletin (Osmanlıların) kuruluşunda en önemli bir rol oynadıkları gibi, dinî hayatımızın da başlıca ümmetleridir, «Osmanlı devletinin bu asrına (XIV. yüzyıl) âit bütün menkıbelerinde

(20) F. Köprülü, Türk Ed. İlk Mutasavvıflar, (2. bas.) 1980, s. 230-240.

(21) F. Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, s. 162-163.

(22) N. Atsız, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Ank. 1985, s. 195.

Abdal Neya Baba lakabını taşıyan ve ilk Osmanlı hükümdarlarıyla beraber harplere iştirak edip tahta kılıçlı, cezbeli bir takım dervişler olan Abdalân-ı Rûm (Horasan Erenleri) ler, şüphesiz Anadoludaki sûfilerin esas kaynaklarıdır (23).

Anadolu'nun fethi ile birlikte görülmeye başlayan bu Abdalân-ı Rûmlar -diğer bir tabirle Horasan erenleri- çevresinde teşekkül etmiş olan ebedî bir gelenek de, Battal-nâme, Danişmend-nâme, gibi lirik yıllara âit bilgilerimizin de ilk kaynakları olan mezkûr eserler, Müslüman Türk orduları önündeki Horasan erenleri hakkında asıl müracaat kaynaklarımızdır.

Bu arada 1300 yıllarından sonra küçük bir uç beyliği olarak görülen Osman Beğ'in birliği, Söğüt-Domaniç, İznik çevrelerinde gittikçe güçlenmeye başlamış, hatta bu birlik Bizans'a korkulu günler yaşatmaya başlamıştır. Osman Beğ'in uyguladığı zeki politika sayesinde sınırlarını genişletmeye başlayan beylik, Orhan Bey zamanında İznik'ten Karesi topraklarına kadar genişletilmiş ve hatta ilk defa Gelibolu yoluyla Rumeli'ye geçilmiştir (1354). Bursa'nın alınarak başkent olması da Orhan Gazi'nin en önemli hizmetlerinden biridir. I. Murat devrinde Edirne'ye kadar sıçrayan Beylik artık Haçlı Orduları'yla çarpışacak ve onları defalarca bozguna uğratacak bir güce erişmiştir. I. Murad'ın Sırp Sındığı (1364) ve Kosova savaşları (1385), Osmanlı'nın Balkanlar'a taşması demektir. Yıldırım Devri'nin mücadeleleri ise bir başka önem arzeder. Zira, İstanbul ilk defa bu Türk Hakanı tarafından kuşatılmış, başarılı olunamayan bu kuşatmadan sonra, daha büyük bir hazırlığa girişilmiştir. Yıldırım'ın gerek Balkanlar'daki faaliyetleri ve gerekse beylikler üzerinde ki siyaseti, Osmanlı'nın Beylik'ten devlet olmaya doğru atılan önemli bir girişimdir. Bu zamanda Saruhan, Aydın, Germiyan, Menteşe Beylikleri, Osmanlı'nın tevabileri arasındadır. Yıldırım'ın ömrü, Türk birliğini kurmakla geçmiştir. Fakat ne yazık ki, Timur'la aralarında meydana gelen bir sürtüşme, Timur'un Ankara'da Yıldırım'ı yenmesiyle (1402) neticelenmiş, dev-

iet, dağılmaya yüz tutmuştur. Bundan sonraki on küsür senelik bir dönem tarihimizde «Fetret devri» olarak bilinmektedir. Bu devrin tabii bir neticesi olarak ekonomik, ruhi, kültürel bir sıkıntı doğuracağı muhakkaktır.

Bazı araştırmacılar, Timur'un istilası üzerine sıkıntıya ve bunalıma düşen halkın tekrar mistik temayüller göstermeye başladığını özellikle bir sebep olarak göstermişlerdir. Halbuki gerek Selçuklular, gerek Beylikler ve gerekse Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinde aralıksız bir tasavvufî temayül görülmektedir. Halk ne zaman sıkıntıya düşerse o zaman tasavvufa meyleder, diye tek ve basit bir sebep gösterilemez. Esasen Anadolu insanı, sadece zâhiri ve dünyevî sebeplerle değil, bizzat bir fikir potansiyeli ile tasavvufî düşünceye meyletmiştir. Ahmed Yesevî'nin İslâmî görüş ve fikriyle, Mevlâna'nın geniş dünyasıyla aydınlanan halk, belki, yukarıda bahsedilen sıkıntılarla bu mistik şahsiyetlere yeniden sarılıyorlardı. Osman Bey'den itibaren diğer bütün padişahlar, bir gönül adamına tâbi olmuşlardır. Burada, tederîsî tasavvuf faaliyetlerinin çok önce başlanan, Selçuklulara kadar inmesi önemlidir, müessirdir. «Ahi ve Babailerden başka Osmanlı memleketlerinde tederîsî tarzda vahdet-i vücud felsefesiyle ilmî «tarikatçılığın» da görüldüğü bir gerçektir. «Bu daha ziyade havâsa mahsus olup, mühim şehir ve kasabalarda» görülmektedir. «Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de genişlemesi ve muvaffakiyetlerinin birbirini takip etmesi, hariçten bir çok Alp Erenler'in Osmanlı ülkelerine gelmesini mucip olduğu gibi, Osmanlı hükümdarlarıyla Osmanlı vezirlerinin mutasavvıflara karşı gösterdikleri riayet, mektep halinde bir mutasavvıf zümresi de vücuda getirmişti. Yıldırım Bayezid'in Emir Buhârî'ye kızını vermiş olması, Osmanlı hükümdarlarının tarikat erbabına göstermiş oldukları hürmet ve riayetin canlı bir delilidir» (24).

(23) F. Köprülü, Osmanlı İmp. Kuruluşu, İst. 1986, sh. 160.

(24) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I 4. bsk.

Diğer yandan, Orhan Gazi zamanında açılan ilk medrese'nin yapımı da önem arz etmektedir. (tahminen 1332 - 1336) Muhakkak ki, Selçuklu tedrisât sisteminin bir devamı keyfiyetinde olan bu ilk medrese, başlangıçta tekke tasavvuf erbabının da haşır-neşir olduğu bir müessesedir. Hatta İznik Medsesesi'nin ilk müderrisi, Davud bin Mahmudü'r Rumîyü'l-Kayserî (ölm. 756/1350) aklî ve naklî ilimlerde mütehassis olduğu gibi, tasavvufta mahir bir mutasavvıftır da! Şeyhü'l-Ekber'in Fusüsü'l-Hikemi'ne yazdığı «Matla-ü Fusüsü'ul-Hikem fi-Şerh-i Fusüsül-Hikem» (Tahren 1299) adlı eseri bunun gerçek delilidir. İlk müderris olması hasebiyle, böyle tasavvufî bir eserin sahibi, diğer ilimlerin yanında derslerinde muhakkak tasavvufî bilgiler aktarıyordu (25). Davud-ı Kayserî'nin hemen yanında bulunan Taceddin-i Kürdî de, tasavvufta iştiغال etmiş bir diğer âlimdi. Âşık Paşa'nın zikrettiği Orhan devrinde yaşayan mutasavvıflar (Kara Hoca, Aşık Paşa Hazreti, Geyikli Baba, Ahî Evren ve Karaca Ahmed.) (26) gibi kişilerdir. Aynı müellifin Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed devri ulularını da gözden geçirirsek ki bunlar «Ulemadan Mevlâna Şemdeddin-i Fenârî, Mevlana Kutbuddin-i İznikî Şeyh Yâr Âlî-i Horasânî, Şeyh Cezeri-i Şirâzi derişlerden Şeyh Hamid, Mudurnulu Şeyh Fahreddin Efendi... Mevlana Haydâr-ı Hirevî, Mevlânâ, Mehmed-i Bezzâzî, Hacı Bayram...» (27) gibi kişilerdir Hacı Bayram-ı Velî'nin kimlerin muakkibi olduğu kimlerin yetiştirdiği ortaya çıkar.

Hemen belirtelim ki, Davud-ı Kayserî'nin yetiştirdiği talebeler daha sonra Bursa'ya giderek dersler vermeye başlamıştır. İleride de bahsedileceği gibi, Hacı Bayram-ı Velî'nin tedrisat hayatı ve tasavvufî hayatı Bursa'da başladığına göre, Hacı Bayram üzerinde ilk müessiriyet, muhakkak medreseden aldığı tasavvufî bilgilerdir. İşte bu bilgiler, Hamidüddin-i Aksarayî'nin gönül dünyasında pişirilip ortaya yepyeni bir şahsiyet çıkmıştır ki, bu yüzyıllarda Anadolu insanının gönül mimârî olmuş, Hacı Bayram-ı Velî'dir!

Hamid-i Velî kimdir? O'nun şahsiyeti tanınmadan Hacı Bayram-ı Velî tanınma-

yacağı için biraz da bunun üzerinde duralım; Hamid-i Velî, Kayseri'de doğmuş; Konya Aksaray'ında oturmuş bir velidir. Bunun içindir ki kendisine Hamidüddin-i Kayserî veya Aksarayî de deniliyor. XIV. yüzyılda Azerbeycan'ın Erdebil Şehrinde yaşamış olan Halvetiyye tarikatının (Erdebiliyyel Safaviyye) kolunun kurucusu Şeyh Seyyid İshak Safiyyüddin (ölm. 1334) Hazretlerinin torunu Şeyh Alaaddin-i Ali Erdebilî'den feyz almıştır (29). Şeyh Hamid-i Velî, Horosan'da yakılan aşk kütüğünü Anadolu'ya getiren emanetçilerin mirasçılarında melâmî meşrepli bir kişidir, şüphesiz. 1390'lı (?) yıllarda Bursa'da ikâmet eden Velî, Emir Buharî tarafından tanınıyordu. Halkın «**Ekmekçil Bir İhtiyar**» gözüyle baktığı bu koca velî, Yıldırım'ın yaptığı Ulu Cami'in açılışı esnasında Emir Buhârî tarafından ifşa edilince Melâmî meşrepli Hamid-i Velî, Bursa'dan ayrılmak zorunda kaldı. Aksaray'a giderek orada yaşadı. Darende de vefat etti (ölm. 810/1408) (30).

Ulu Cami'deki meşhur Fatıha Tefsiri'nin etkisinde kalan devrin büyük âlimi Molla Fenârî'nin bir şeyhülislâm olarak gerek Hamid-i Velîye ve gerekse XV. yüzyılın ilk yarısında Bursa'ya gelerek tarikatini neşreden Abdüllatif Mokdesi, yine allame Molla Fenârî ile görüşüp onu tarikatine almıştır. Bu kayıtlar gösteriyor ki, Molla Fenârî, Osmanlı memleketlerinde medrese kolunun reisi olduğu gibi, aynı zamanda üç tarikatın (Ekberiyeye, Bistaniyye -Zeyniyye) yayılmasında da birinci derecede âmil olmuştur (31). Ledünnî ilimlere bu kadar meylin olduğu bir dönemde, Osmanlı devlet ricâlinin ve-

(25) Davud-ı Kayseri için bkz. A. Adıvar, Osmanlı Türkleri'nde İlim, İst. 1982, sh. 15-16.

(26) N. Atsız, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Ank. 1985, sh. 193 (Burada Tapduk ve Yunus'un yaşadıkları dönem karıştırılmıştır.)

(27) N. Adsız a.g.e. s. 194.

(28) «Veli» geçen.....

(29) Bkz. Göpınarlı, Hoca Bayram Velî, T. Dili Dergisi Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı, Ank. 1968 s. 381.

(30) Baha Doğramacı, Aşk Sızıntıları, İst. 1977, s. 40.

(31) Geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, O. Tarihi C. I, [4. baskı] Ank. 1932, s. 533.

İlere hürmet ve muhabbet beslediği bir zamanda, halkın sadece zahiri sebeplerle tekkelere koşması düşünülemez. Ruhî açlığı gideren ilâhî feyz neşreden gönül adamları, aynı zamanda birer âlim olan padişah ve vezirler tarafından, Molla Fenârî gibi büyük âlimler tarafından takdir ediliyorsa, onlardaki manevî kudreti, kabul ve takdir etmek, bizler içinde şarttır ki, inceleme konumuz Hacı Bayram Velî de, bir Gazâlî, bir Mevlânâ, bir Şeyh Şabân-ı Velî gibi, evvela medrese tahsilinden geçmiş; ruhundaki ilâhî aşkı dindirmek için neticede bir gönül sultanına benzedi olmuştur.

Hacı Bayram-ı Velî'nin Bursa'da ve Ankara'daki Kara Medresede (Melike Hatun Medresesi) müderrisliklerinde bulunduğu tarihi kayıtlarla sabittir.» (32) Fakat, Hamid-i Velî'ye ne zaman ve nasıl mürid olduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Bir rivayete göre Kayseri'de bulunan Hamid-i Velî'nin davetine icabet ederek, Ankara'dan Kayseri'ye gitmiştir. Diğer bir rivayete göre ise, Bursa'da bulunduğu sırada Şeyhini Ulu Cami'deki va'zında tanıyarak, bir daha peşini bırakmamıştır (33). Prof. Aynî'nin görüşü, bu ikinci rivayete göredir. Aynî, şöyle demektedir : «Müderres Bayram, Ekmekçi'nin arkasını bırakmadı, arayıp buldu, bir daha onun hizmetinden ayrılmadı. Ekmekçi Baba müridi Bayram'la birlikte evvela Şam'a gittiler, bir müddet orada kaldıktan sonra Hicaz'a gittiler. Edâ-yı hactan sonra Ak-sara'ya gelip yerleştiler.» (34)

Evvela bir medrese tahsilinden geçen ve bu tahsili sırasında yukarıda belirttiğim gibi Davud-ı Kayserî kabilinden olgun kişilerin talebelerinden ders alan, Molla Fenârî gibi dostları bulunan Hacı Bayram-ı Velî şeriâtın bütün inceliklerini öğrenmiş, tetkik etmiş mükemmel bir âlim olarak tasavvufa intisap etmiştir. Onun bir dervişine (Bedreddin Ahmer) Fahreddin-i Irakî'nin «Lemâât»ını tercemeye ettirmesi de (35) gösterir ki, Hacı Bayram-ı Velî, klâsik mutasavvıfların eserlerini de okumuştur. Mükemmel tasavvuf anlayışının bir Yunus ve Mevlânâ'dan farklı olmadığını müridlerine yazmış olduğu iki mektuptan kolaylıkla anlamaktayız.

(36) Söylemiş olduğu bilinen 5 tasavvufî «Nutku» da Yunus gibi bir üstadın tarzıyla ayniyet göstermektedir. Bu açıdan denilebilir ki, Hacı Bayram-ı Velî Kaygusuz'dan sonra en eski Yunus muakbididir (37).

Hacı Bayram-ı Velî, Türk - İslâm tasavvuf tarihinde mutasavvıfların en büyüklerindedir, diyebiliriz. Anadolu sûfi hareketlerinin, siyasî hayatla birlikte çalkantılarla dolu olduğunu düşünürsek, bu kompleks siyasî tarih içinden sıyrılıp gelen muhakkak ki doğru bir yol vardı. İşte bu doğru yolun temel taşlarından biri, Hacı Bayram-ı Velî'dir. Bugünkü Saf Anadolu Müslümanlığında, Hacı Bayram-ı Velî gibilerinin büyük rolü vardır.

Aynı manevî zemin, belirli zaman kesitleri içinde Ankara'da oturan Hacı Bayram-ı Velî'ye verildi. Çünkü aslında Hacı Bayram-ı Velî, Hz. Peygamber'den beri gelen Müslümanlığın, klâsik şer'î tasavvuf sisteminin mükemmel bir terkipcisi ve takipçisiydi.

Hacı Bayram-ı Velî'nin kültürü, bir yönüyle medreseye, bir yönüyle kendinden önce yaşayan Mevlânâlara, H. Bektaş-ı Velî'lere, Yunus Emre'lere dayanıyordu.

Hacı Bayram-ı Velî, Çelebi Mehmed döneminde ikinci defa ihyâ edilen Osmanlı-Türk birliği'nin İmparatorluk adımını atmasında en önemli rolü oynayan kişidir. Fatih'i hazırlayan hocası Akşemseddin'in manevî hocası olmakla; Fatih'in çocukluğunda işaret ettiği fetih müjdesiyle O, devletçi bir mutasavvıftır.

Bu itibarla Hacı Bayram-ı Velî'de iki önemli hikmet gizli bulunuyordu. Bunlardan biri İstanbul Kaleleri'nin manevî anahtarı, diğeri'de kendisinden beşyüz yıl sonra gelecek Cumhuriyet Türkiye-

(32) Bkz. Ali İhsan Yurd, Fatih'in Hocası Akşemseddin, İst. 1972, s. XXXIX; Fuat Bayramoğlu, Hacı Bayram-ı Velî, Ank. 1982, C. I. S. 14 (vs).

(33) Bu hususlar için bkz. A. İhsan Yurd, a.g.e. S. XXXIX. ve Fuat Bayramoğlu, a.g.e. C. I, S. 19.

(34) Aysel Dilsiz, Hacı Bayram-ı Velî, H.Ü. Ed. Bl. Bsm. mezuniyet tezi, Ank. 1981, s. 94.

(35) Bkz. Bayramoğlu, a.g.e. C. I, S. 22.

(36) Bkz. Bayramoğlu a.g.e. C. I, S. 238-241.

(37) Fuad Köprülü, T.E.İ. Mutasavvıflar, Ank. 1976, s. 340-341.

si'nde «BAŞKENT» olacak ANKARA'nın Manevî anahtarı idi.

Ankara'nın 1920'li yıllarda «BAŞKENT» olacağına dair olan manevi sır; Hacı Bayram-ı Velî muritlerinden Bitlis'li mutasavvıf şair Müştak Baba'nın 1264 de basılan Divanı'nın 29. sahifesinde veriliyordu.

Görülüyor ki, Tanrı'nın Türklere verdiği bu ilâhî görev; Hıristiyan âleminin bütün İslâm ülkelerini çiğnemelerini önlemek ve Haçlı seferlerine karşı «dur» demek için bir «koruyucu» durumuna geçmiştir. O dönemin İslam âlemi, Hıristiyan istilalarına karşı, Türklerin bayraktarlığı altında birleşmişlerdir. Bugün ise, Anadolu Hıristiyan İstilasası, Kuzeyden gelen bir istilâ ile çift vecheli bir istilâ durumu arz etmektedir. Öyleyse buna karşıda manevî kültür bütünlüğü içinde elele vermek zorundayız.

Günümüzün İslâm Dünyası'nın bihakım korunması yukarıda kısaca izahı yapılan «ilahi kader» ışığında, İslam Âlemi'nin «Anadolu-Türk Millî Birliği» ne saygı ve destek sağlaması ile mümkündür. Bu da. Hacı Bayram-ı Velî gibi «Halka hizmeti Hakk'a ibadet» bilen manevî kişilerin iyi bilinmesiyle sağlanacaktır.

NETİCE

Bu kısa açıklamadan sonra netice olarak şunu belirtmek istiyorum ki :

İlahî bir kader olan İslam Dini'nin yaşaması için Türkler'in Müslüman olmaları ve Anadolu'da merkezleşmesi gerekiyordu. Çünkü Hz. Muhammed'in Anadolu'da bulunan bir belde için şu ilahî emri vardı.

«İstanbul, mutlaka fetholunacaktır. O'nu fetheden kumandan ne güzel kumandandır. Ve O'nun askerleri ne güzel askerlerdir.»

İşte, Hz. Peygamber'in emri olan bu ilahî kaderde, Anadolu ve onu temsil eden Türk kavmi işaret ediliyordu. Bu yüzden Türkler'in Horasan'da başlayan İslâmlaşma hareketi, Alparslan'ın 1071'de Anadoluyu fethiyle resmîleşmiş oluyordu. Zira Alparslan'ın hocası Buhara'lı Ebu Cafer Muhammed, o'na

«Sen diyâr-ı Rûm'un (Anadolu'nun) Kapılarını bir daha kapanmamak üzere İslâm Dini'ne açacaksın» demişti. Görülüyor ki Alparslan, Horasan'dan görevli olarak gönderilen bir Türk kumandanı olarak, biri Diyagenius'un mağrur ordusuna karşı böyle bir manevî belge ile 26 Ağustos Cuma günü çıktı ve zafere ulaştı.

Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları ile bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da aynı manevî zemini ve yüzlerce Velî'nin varlığını görüyoruz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucularından Osman Gazi'nin, Horosan Erenlerinden Edebâli'nin ve İstanbul Fâtihi, Sultan Mehmed Han ve askerlerinin de Akşemseddin'in manevî eğitiminde yetişip, kurdukları devletlerde asırlardır yaşadıklarını ifâde etmeliyiz. Elbetteki bu manevî zemin, dinî bir platform içinde, hem «Hubbu'l Vatan mine'l-iman» duygusu, hem de «Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi de âhîret için çalışınız» hadislerinde ki muhtevaya uygun olarak çalışmaktadır.